

Mira ŠOROVIĆ*, mirasorovic1992@gmail.com

„RASPLETANJE JUGOSLOVENSKIH ČVOROVA”
I POLITIČKE INICIJATIVE ZA PREUREĐENJE
SFRJ (1989-1991)

ABSTRACT: *The dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) was not an overnight process. This massive federation gradually disintegrated. In an attempt to prevent war and ethnic conflicts, several initiatives aimed to salvage Yugoslavia, although genuine intentions were lacking. Nonetheless, three non-complementary political approaches emerged for reorganizing the SFRY: Slovenia and Croatia advocated for a confederal model, Montenegro and Serbia favored a federal concept with centralist elements, while Bosnia and Herzegovina and Macedonia proposed a confederal-federal hybrid model for Yugoslavia's state organization. Despite these efforts, the entire political endeavor proved unsuccessful—a “traveling circus”. The presidents of the Yugoslav republics, despite projecting their own importance, were ultimately pawns in a larger (geo)strategic game.*

KEYWORDS: *SFRY, nationalism, political elites, Yugoslav republics, political initiatives*

Uvodna razmatranja

„Zablude ćemo plaćati siromaštvom, trovanjem duha i položajem daleke periferije Evrope.“

Ante Marković, 1989.

Posljednja decenija XX vijeka bila je burna, ali i odlučujuća za „preživljavanje” i opstanak Savezne Federativne Republike Jugoslavije

* Autorka je saradnica u nastavi i doktorantkinja međunarodnih odnosa na Humanističkim studijama Univerziteta Donja Gorica, Podgorica, Crna Gora. /The author is a teaching assistant and a PhD student at the International relations department of the University of Donja Gorica in Podgorica, Montenegro.

(SFRJ)¹, „zemlje koja je posjedovala istinsku raznovrsnost na relativno maloj teritoriji.“² Međutim, pad Berlinskog zida (1989) i rušenje komunističkog režima u socijalističkim zemljama istočnog bloka, nije zaobišlo ni područje Balkana, tako da je period od 1989. do 1991. godine obilježen brojnim političkim događajima, čineći da Jugoslavija zapravo živi svoje posljednje dane.³

Uz to, Titova smrt (1980), smjena političkih generacija, te neodrživost komunističkog sistema, ostavili su trajne posljedice i značajnu prazninu na jugoslovenskoj političkoj sceni. Nastali „politički vakuum“ pojedini čelni ljudi⁴ su pokušavali da ispune, ali bezuspješno. Došlo je do buđenja agresivnog nacionalizma, na što su se nadovezala politička prepucavanja i međusobne optužbe republika, pa su federalni organi dovedeni u blokadu i počeli da odumiru.⁵ Nadvladali su interesi republičkih elita i njihovo grčevito održavanje na vlasti koje je imalo prevagu u odnosu na opšte jugoslovenske interese, tako da se pojavljuju otvoreni sukobi i nesuglasice među republikama (čitaj republičkim političkim elitama!)⁶, što je uticalo na stvaranje još većeg jaza između razvijenih i nerazvijenih republika, zatim otvaranje i insistiranja na identitetskim pitanjima, pojavu brojnih ustavnih reformi unutar federacije, da bi pred sam kraj, u periodu od 1989. do 1991. godine, bile aktuelne ideološke konfrontacije unutar – do tada jedinstvene i vladajuće komunističke partije.^{7, 8}

¹ Prva integracija na prostoru Balkana nastala je nakon Prvog svjetskog rata, formiranjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba, kasnije preoblikovana u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (1918), koja je u više navrata mijenjala ime, ali je ekonomsko i društveno uređenje uspijevalo da se održi sve do 1992. godine. Međutim, termin Jugoslavija se u ovom radu pretežno odnosi na SFRJ (1963–1992), mada ne smijemo zanemariti ni prethodne/ostale državne tvorevine: Kraljevina Jugoslavija (1918–1941), FNRJ (1945–1963) i SRJ (1992–2003).

² M. Crnobrnja, *The Yugoslav Drama*, second edition, McGill-Queen's University Press, Montreal & Kingston, London and Ithaca, 1996, 15.

³ D. Jović, *Jugoslavija država koja je odumrla: Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije*, Prometej, Zagreb/Samizdat B92, Beograd, 2003.

⁴ Na primjer, Ante Marković je bio posljednji premijer SFRJ (1989–1991), koji je zagovarao ideju pokretanja ekonomskih reformi unutar zemlje. Bio je oštri protivnik rata i raspada SFRJ.

⁵ M. Bulatović, *Pravila ćutanja*, Vukotić Media, Beograd, 2020, 23.

⁶ Detaljnije o ovoj temi pronaći u: V. P. Gagnon, Jr., *The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2004.

⁷ Nakon 1945. godine, vlast u Jugoslaviji je preuzela Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), koja je kasnije, shodno promjenama u zemlji, promijenila i naziv u Savez komunista Jugoslavije (1952). Pod svoju kontrolu i djelovanje stavila je sve grane vlasti (uključujući i spoljnu politiku – diplomatiju, gdje se od zaposlenih službenika – državnih predstavnika u svijetu posebno zahtijeva stručnost, visoko obrazovanje i znanje stranih jezika), iako proces preuzimanja vlasti nije tekao brzo i jednostavno. (S. Selenić, *Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije*, *Annales for Istrian and Mediterranean Studies: Series Historia et Sociologica*, 24/4 (2014), 553)

⁸ B. Mosковиć, *Partija kao arena za sukobljavanje*. Hrvatska i konfrontacije između čelnih ju-

Postoji mnogo teorija koje su usko povezane sa disolucijom SFRJ, uglavnom kontradiktornih. Tako, jedni kazuju da je SFRJ „nasilno razbijena” uz pomoć stranog faktora koji je imao podršku iznutra, drugi da je „odumrla” tako što je država postala nefunkcionalna uz konstantno opadanje nadležnosti saveznih organa vlasti, a treći da je prosto prestala da postoji kao država. Ali, bez obzira na navedeno, u godinama koje su za nama nastale su monografije, napisani su brojni članci, ali i dnevnici⁹/memoari/uspomene¹⁰ iz pera sudionika jugoslovenske krize koji su pružili svoj pogled i tumačenje ratnih i političkih dešavanja tokom 1990-ih godina.¹¹

Nefunkcionalnost i opadanje nadležnosti saveznih jugoslovenskih institucija

Kako je nadležnost jugoslovenskih republika postepeno rasla, tako je moć saveznih vlasti sve više slabila i opadala. Ipak, niko nije očekivao da će od svih saveznih institucija prva popustiti partija – Savez komunista Jugoslavije (SKJ). Međutim, to se ipak desilo na XIV kongresu partije, nazvanom „kongresom spasa”. Počeo je 20. januara 1990. godine, a već je unaprijed bila definisana opredijeljenost partije za neophodne promjene koje su se odnosile na: demokratizaciju, mješovitu ekonomiju i učešće u procesu evropskih integracija. Oko demokratizacije je postignut dogovor. Mada, kada je riječ o slovenačkom predlogu – preustrojavanju SKJ i prenošenju većih ovlašćenja na republičke partije, nije bilo moguće postignuti konsenzus. Predlog je odbijen, pa su slovenački predstavnici napustili kongres. Bez obzira na to, Slobodan Milošević je imao većinu, obezbijedivši glasove od srpskih, vojvođanskih, kosovskih i crnogorskih delegata. Hrvati i Makedonci nijesu željeli

goslovenskih komunista krajem 1980-ih godina, u: *Komunisti i komunističke partije: Politike, akcije, debate*, Srednja Europa – Sveučilište Jurja Dobrile, Zagreb-Pula, 2019, 61–82, preuzeto iz: S. Biserko (izd.), *Jugoslavija: poglavlje 1980-1991*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2021, 314.

⁹ Nedavno su objavljene dnevničke bilješke (mart 2022) velikog jugoslovenskog ideologa, ali i ratnog komandanta, državnika/diplomate i političkog disidenta Milovana Đilasa pod naslovom *Raspad i rat: Dnevnik, 1989-1995*. Tokom XX vijeka, njegovo ime je imalo značajnu težinu i to van granica nekadašnje Jugoslavije. Iz tog razloga, interesantno je pročitati ovo djelo kako bi se sagledala šira slika i (ratna) dešavanja tokom spornog perioda. Takođe, ovi dnevnički zapisi prikazuju hronološki prikaz nestanka SFRJ, gdje Đilas otvoreno kritikuje i Miloševića i Tuđmana i njihove politike koje su vodile ka „bezumnom, besciljnom međusobnom istrebljenju“. Shodno navedenom, ovo djelo predstavlja i značajan istorijski dokument, napisan jasnim i jednostavnim stilom.

¹⁰ Za više detalja o ovoj temi pročitati biografiju Budimira Lončara, posljednjeg jugoslovenskog sekretara za inostrane poslove, koju je napisao redovni profesor na Sveučilištu u Zagrebu, prof. dr Tvrтко Jakovina, pod naslovom *Budimir Lončar: Od Preka do vrha svijeta*.

¹¹ K. Nikolić, *Jugoslavija, poslednji dani (1989–1992)*, I: *Svi Srbi u jednoj državi*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2018, 7.

da prihvate takav način djelovanja, pa su i oni napustili kongres. Tokom marta i maja 1990. bilo je pokušaja da se skup oživi, ali bezuspješno. SKJ praktično više nije postojao.¹² Kako navodi Borisav Jović, Zapad je imao opsesivnu ideju da sruši komunizam u cijelom svijetu, a Jugoslavija nije bila izuzetak, iako je prividno pokušavala da izdejtstvuje opstanak države. O tome je pisao u svojoj knjizi *Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika*, ukazujući na sljedeće: „Očigledno je da se ne želi dozvoliti Savezu komunista Jugoslavije da izvrši reformu i ostane na sceni, žele ga razbiti, skinuti sa scene i uvesti sistem zapadne demokratije, po cenu razbijanja zemlje ili čak bratoubilačkog rata.”¹³

Nasuprot Joviću, pojedini autori, između ostalih, Martin Malija (*Martin Malia*) vodi se mišlju da je do pada komunizma u Evropi došlo upravo zbog njegove nefunkcionalnosti i društvenog prevazilaženja ključnih ideoloških koncepcija. Pa tako, Malija smatra da je socijalistička revolucija, koja je potekla od Sovjetskog Saveza „bila najveća utopijska avantura modernog doba. Ali, ovaj eksperiment je, poput Janusa ili dvoglavog ruskog orla, pokazao čovečanstvu dva lica. Dok je za milione ljudi označavao nadu u socijalizam, za milione drugih bio je samo totalitarni teror. Ipak, za sve njih predstavljao je izazov i niko nije mogao da izbegne fascinaciju njime.”¹⁴

A na sličan način kao i SKJ, prošlo je i Savezno predsjedništvo. Nakon što je Milošević „preteo pokrajine” (postale su sastavni dio Srbije) u martu 1989. godine, Predsjedništvo je izgubilo ugled. Mada, ova institucija je nastavila da postoji, iz prostog razloga što su Slobodanu Miloševiću bili potrebni glasovi za ostvarivanje većine.¹⁵

Nakon toga, SFRJ je izgubila jedinstvenu fiskalnu i budžetsku politiku (1990). Proces urušavanja jedinstvene jugoslovenske politike i sistema je započeo neslaganjem na relaciji Ljubljana – Beograd, što je uzrokovalo srpski embargo na slovenačku robu (decembar 1989), jer je Slovenija donijela odluku da zadrži 15% sopstvenog učešća u saveznom budžetu koji se odnosio na izdvajanje za subvencionisanje srpske privrede. Fond za pomoć nerazvijenim područjima koji je raspolagao sredstvima za razvoj siromašnih republika, ukinut je krajem 1990. Ipak, završni udarac saveznom budžetu je zadao upravo Milošević. Pošto su se bližili decembarski izbori, Miloševiću je bio hitno potreban novac za predsjedničku kampanju. Najjednostavniji način za ostvarivanje zacrtanog cilja bila je „pozajmica” između 1,5 i 2 milijarde

¹² R. Dž. Krempton, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Clio, Beograd, 2003, 340.

¹³ B. Jović, *Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika*, Politika, Beograd, 1995, 62.

¹⁴ Treći program Radio Beograda, br. 141-14, I-II/2009, 30, preuzeto iz: M. Malia, *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917-1991*, The Free Press, New York, 1994, 1-17; 505-520.

¹⁵ R. Dž. Krempton, *n.d.*, 341.

američkih dolara iz banke, koristeći kao garanciju novac iz saveznog budžeta. Na taj način je onemogućeno monetarno ograničenje i izgubljeno povjerenje u federalni fiskalni sistem.¹⁶

Balkan: Slom starog poretka i inicijative za preuređenje SFRJ

Tokom čitavog XX vijeka, Balkan je konstantno bio u centru globalne politike, o čemu svjedoče brojni istorijski događaji. Balkanske zemlje nijesu imale obavezu da popuštaju hegemonističkim težnjama globalnih sila, iako su iskusile probleme tvrde i meke bezbjednosti unutar i između sebe. Međutim, kako su se ratovi 1990-ih završili, bezbjednosno okruženje je postalo drugačije u odnosu na prethodni vijek, mada još uvijek postoje otvorena međudržavna pitanja.¹⁷ Iz tih razloga, Balkan i danas predstavlja nedovoljno razvijen region, za Evropljane nedokučivo područje, mada, geografski posmatrano, neodvojivo od evropskog kontinenta. Ili, kako to slikovito predočava Anastasakis (*Othon Anastasakis*): „Čak i nakon tri decenije od pada komunizma, Balkan ostaje jedan od evropskih najnestabilnijih i politički najraznovrsnijih pejzaža, sa izmiješanim i različitim nacionalnim putanjama.”¹⁸

Podsjetićemo da je u političkom diskursu termin Balkan najčešće korišćena metafora koja ima negativno značenje i koja se kao takva vezuje za političku nestabilnost, etničke sukobe i vjerske strasti, fanatizam i zaostajanje u ekonomskom razvoju u odnosu na zapadni svijet.¹⁹ Balkan je „misteriozna zemlja senki”²⁰. To je region „obavijen velom kulturoloških tabua, mistifikovan stereotipima o neuspjehu uzdizanja na nivo civilizovanih društava”²¹ i zato označen kao „nerazumljiv budžak Evrope”²², bez potencijala da se aktivnije integriše, jer je posmatran kao zaboravljeno i nedovoljno razvijeno predgrađe Evrope.²³ Ipak, za većinu zapadnih teoretičara i posmatrača, Balkan predstavlja mit o mentalitetskom nasljeđu Vizantije i Osmanskog carstva, koji ne omogućava saradnju regiona sa modernim društvima.²⁴

¹⁶ *Isto*, 341–342.

¹⁷ B. Demirtaş, Introduction: From the Balkan Wars to a Balkan Peace – A Century of Conflicts and Challenging Transformations, *Perceptions*, 18/2, (Summer 2013), 1.

¹⁸ O. Anastasakis, Post-1989 Political Change in the Balkan States: The Legacy of the Early Illiberal Transition Years, *Perceptions*, 18/2, (Summer 2013), 91.

¹⁹ S. Ademović, Identitet kao osnova evropeizacije Zapadnog Balkana, *Humanističke studije*, br. 6, (2019), 33.

²⁰ A. D. Howden Smith, *Fighting the Turks in the Balkans, An American's Adventure with the Macedonian Revolutionaries*, G. P. Putnam's, New York/London, 1908, 1-3.

²¹ S. Ademović, *n.d.*, 33.

²² B. Jezernik, *Divlja Evropa: Balkan u očima putnika sa Zapada*, Biblioteka XX Vek, Beograd, 2007, 24.

²³ M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX Vek, Beograd, 2006, 6.

²⁴ S. Ademović, *n.d.*, 33.

Termin *balkanizacija* ne označava samo usitnjavanje snažnih i velikih političkih jedinica, već je sinonim za povratak svega onoga što se vezuje za primitivno, necivilizovano, zaostalo, varvarsko i plemensko. Dakle, za Balkan. Ovaj pojam je u potpunosti istrnut iz konteksta i danas se primjenjuje prilikom opisivanja različitih (i komplikovanih) problema. U komparaciji sa Evropom, Balkan je uvijek opisan kao „ono drugo”.²⁵ O navedenom ostaje dokumentovano zapažanje Rodžera Koena (*Rodger Cohen*), za koga je neshvatljivo da se narodi na Balkanu sukobljavaju i mrže zbog dešavanja iz davne prošlosti. Ističe da je takvo ponašanje smiješno i nesvojstveno zapadnoj civilizaciji, ali ne i području Balkana.²⁶

Uz istorijsko breme koje prati naš region, pred kraj XX vijeka, napetost i nerazumijevanje su dodatno otežavali već tešku političku i ekonomsku situaciju u SFRJ, što je ozbiljno ugrožavalo socijalistički režim zasnovan na principu „bratstva i jedinstva” naroda i nacionalnih manjina, što je dodatno slabilo već labavu i duboko razjedinjenu višenacionalnu jugoslovensku federaciju. Prema tome, uvod u jugoslovensku krizu i sva buduća dešavanja među jugoslovenskim republikama, Slobodan Milošević, bivši predsjednik Republike Srbije (1991–1997), odnosno Savezne Republike Jugoslavije (1997–2000) je predočio u svom govoru, na beogradskom mitingu pod nazivom *Bratstvo i jedinstvo*: „Titovu Jugoslaviju su stvarali u jednoj veličanstvenoj revoluciji jugoslovenski komunisti, jugoslovenska radnička klasa i jugoslovenski narod. Ona neće izdahnuti za konferencijskim stolom, kako se njeni neprijatelji nadaju. Jugoslavija, stečena velikom borbom, velikom će se borbom i braniti.”²⁷

U rasponu između 1990. i 1991. godine, na jugoslovenskoj političkoj sceni pojavilo se nekoliko modela/predloga/inicijativa za političko-pravno uređenje Jugoslavije, kreiranih od republičkih političkih predstavnika. U prilog tome, kao posebno interesantne su se izdvojile dvije međusobno nepomirljive i suprotstavljene koncepcije, i to: federalna – sa jakim centralističkim elementima, za koju su se snažno zalagale Crna Gora i Srbija i konfederalna koncepciju na kojoj su insistirale Slovenija i Hrvatska. Pored navedenih, pojavio se i treći model, koji je predstavljao kompromis – liniju pomirenja dva prethodna modela, pri čemu je uporno insistirano na preustroju SFRJ sa elementima „asimetrične federacije”, koje su predlagale konfederalno-federalni model državnog uređenja, nastao saradnjom političkih

²⁵ M. Todorova, *n.d.*, 47.

²⁶ R. Cohen, A Balkan Gyre of War, Spinning Onto Film, *New York Times*, section 2, 12 March 1995, 24.

²⁷ S. Milošević, *Godine raspleta*, BIGZ, Beograd, 1989, 154–156, preuzeto iz: S. Biserko (ur.), *Kovanje antijugoslovenske zavere*, I, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, 53.

predsjednika Bosne i Hercegovine (BiH) i Makedonije, tzv. *Plan Izetbegović-Gligorov*.²⁸

Zarad ostvarenja dominantne uloge međunarodne zajednice i njenog učešća u pronalaženju (optimalnog) rješenja jugoslovenske krize, bilo je nužno ispuniti jedan uslov: da se unutar SFRJ ne može pronaći opšteprihvatljivo rješenje za sve republike, što nije bilo teško postići.²⁹ Jer, da bi se odstranili postojeći sukobi koji su opterećivali zemlju: međusobna optuživanja i prepucavanja, te izbjegao rat, uključila se međunarodna zajednica, kao arbitar i medijator – zavisno od inicijative, koja je imala svoje mjesto za pregovaračkim stolom, pružajući određene smjernice i inicijative za rješavanje prilično složene jugoslovenske situacije i daljeg političkog opstanka zemlje, jer se težilo dostizanju međurepubličkog izmirenja. Prema tome, u nastavku su koncizno predočene ključne inicijative iz ovog perioda.

Konfederalni model Jugoslavije (1990)

Tokom 1990. godine, u političkom diskursu pojavljuje se dosta interesantnih ideja za političko-pravno preuređenje i opstanak Jugoslavije. U tom maniru, rukovodstvo Slovenije i Hrvatske zahtijevalo je transformaciju SFRJ u model konfederacije. Ova inicijativa je imala za cilj da sačini zajednicu samostalnih i suverenih republika, jer je pređašnji model – jugoslovenski federalizam, vodio ka unitarizmu i centralizmu, što je „ugrožavalo” i remetilo njihove nacionalne i državno-pravne suverenističke težnje. Umjesto zajedničke države – federacije, navedene jugoslovenske republike su željele zajednicu nezavisnih država, sa ograničenim rokom trajanja.³⁰

Još na sjednici Predsjedništva SFRJ, slovenački republički predsjednik Milan Kučan (13. 2. 1991) je predstavio „11 tačaka o razdruživanju od Jugoslavije”, kasnije usvojenih u slovenačkom parlamentu, što je bilo u suprotnosti sa stavovima koji su propagirali Slobodan Milošević i Momir Bulatović, shodno nastalom dokumentu pod nazivom *Ustavno uređenje Jugoslavije*.³¹ Pored navedenog, konfederalni model SFRJ je imao u planu da definiše zajedničku odbranu od spoljnog napada na konfederaciju, iako je predviđao stvaranje zasebnih vojski država članica, što bi bila dodatna potvrda državnosti i suverenosti uključenih republika. Ekonomska saradnja predviđa-

²⁸ Š. Rastoder, N. Adžić, *Moderna istorija Crne Gore 1988–2017. Od prevrata do NATO pakta*, Daily Press – Vijesti, Podgorica, 2020, 189.

²⁹ M. Bulatović, *Pravila ćutanja*, 23.

³⁰ Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 189.

³¹ V. Katz, Pogled iz bosanskohercegovačke perspektive na prijedlog Platforme Izetbegović – Gligorov u kontekstu raspada Jugoslavije, 104, u: Udruženje za modernu historiju/Udruga za modernu povijest, *Ideje o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godine*, Edicija zbornici, knjiga 13, Sarajevo, 2021.

la je monetarnu i carinsku uniju, zajedničko tržište i zaštitu životne sredine. Zajednički organi konfederacije bili bi: Savjet ministara, Savjetodavni parlament, Izvršna komisija i Konfederalni sud.³²

Dakle, Slovenija i Hrvatska su već 6. oktobra 1990. formulisale zajednički prijedlog za rekonstrukciju SFRJ, pod naslovom: *Konfederalni model jugoslovenske zajednice*³³, odnosno kreacija konfederacije koja bi bila međunarodna organizacija, osmišljena po uzoru na Evropsku zajednicu (EZ).³⁴

Ovaj koncept je bio u suprotnosti sa konceptom „čvrste i moderne federacije” za koju su se zalagale Srbija i Crna Gora. Navedenu političku koncepciju su Slovenija i Hrvatska posmatrale kao ponovno uspostavljanje unitarističke i centralističke Jugoslavije pod vlašću Slobodana Miloševića i „srpskog etno-nacionalnog i političkog hegemonu”.³⁵

U prilog konfederalnom modelu preuređenja Jugoslavije, Momir Bulatović, tadašnji predsjednik Predsjedništva Crne Gore, na zasijedanju Skupštine Crne Gore, u svom ekspozeu, istakao je sljedeće: „Delegacija Crne Gore izražavala je argumentovano uvjerenje da konfederalni način ustrojstva Jugoslavije ne samo da nije cjelishodan i racionalan, već ga nije moguće ostvariti na miran i demokratski način. Naime, pretvaranje dosadašnjih republika u samostalne države, uz uslov nepromijenjenih granica, dovelo bi do toga da brojni pripadnici jugoslovenskih naroda, u međunarodno-pravnom smislu, izgube dio dosadašnjih prava i da od strane novoformiranih država budu tretirani kao nacionalne manjine. Izrazili smo bojazan da bi takva rješenja ubrzo dovela do toga da svaka republika, bez razlike i bez izuzetka, dobije jednu svoju, slikovito rečeno 'Kninsku krajinu' (...) Demokratski utvrđena želja bilo kojeg naroda da napusti Jugoslaviju ne smije biti spriječena i onemogućena. Ali, eventualno izdvajanje iz Jugoslavije mora biti realizovano kao proces u kojem će se na miran i razuman način razriješiti veoma složeni kompleks razgraničavanja građanskih prava, materijanih prava i obaveza, do utvrđivanja unutrašnjih i spoljnih granica. U takvim opcijama SR Crna Gora ostaje suverena država koja samostalno odlučuje o oblicima saradnje i povezivanja sa drugima.”³⁶

Naime, Crna Gora je po ovom pitanju bila izričita. Crnogorsko rukovodstvo je zastupalo stanovište u pogledu uređenja SFRJ, kao i vodstvo Ju-

³² B. Vukas ml., Prijedlozi i nacrti konfederalizacije Jugoslavije 1990/91 – posljednji pokušaji 'spašavanja' zajedničke države, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 1991, 27/2, Rijeka, 2006, 777-783, preuzeto iz: Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 194.

³³ J. Trkulja, Dileme kraja Jugoslavije, *Časopis Filozofija i društvo*, V/1994, *Zbornik radova Raspad Jugoslavije*, 289-292, preuzeto iz: Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 190.

³⁴ „Model konfederacije u Jugoslaviji”, *Vjesnik (Zagreb)*, br. 639, 6. X 1990, preuzeto iz: Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 190.

³⁵ Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 190.

³⁶ Ž. M. Andrijašević, *Nacrt za ideologiju jedne vlasti*, Conteco, Bar, 1999, 58-59.

goslovenske narodne armije (JNA)³⁷. Predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore dr Branko Kostić prilikom zasjedanja Skupštine Crne Gore (5. decembra 1990), kazao je da je „federacija jedina opcija”, i „da svaka druga nas vodi u međusobne sukobe i krvoproliće”, ističući da je „velika uloga JNA u očuvanju ustavnog poretka”.³⁸ Sve ovo je potvrdio i premijer Milo Đukanović prilikom zvanične posjete Italiji, na konferenciji za novinare u Rimu (11. jul 1991), gdje je izjavio sljedeće: „Crna Gora ima sve pretpostavke da bude samostalna država, ali to bi bilo anticivilizacijski i antievropski.”³⁹ Navedene riječi su bile dovoljni argumenti zbog kojih je crnogorska elita odbacila predloženi koncept uređenja SFRJ, kao neadekvatan za Crnu Goru i njen narod.

Shodno navedenom, Crna Gora je odbila ovu inicijativu, a pridružila joj se i Srbija, sa Miloševićem na čelu. U ime BiH odluku je donio predsjednik Predsjedništva BiH, Alija Izetbegović, koji je pribjegao diplomatskom odgovoru, ističući da BiH „ne može da uđe u federaciju u kojoj nijesu Slovenija i Hrvatska. To više nije stvar naše volje, to je stvar odnosa u samoj Bosni i Hercegovini. Onda, imamo na pretnji građanski rat, jer u Bosni i Hercegovini postoji apsolutno slaganje da Bosna i Hercegovina takva i ostane, da

³⁷ Tokom 1991. dolazi do ubrzanja opadanja moći saveznih institucija. Na red dopijeva JNA, koja je bila značajan faktor političkog uticaja. Armija je vukla korjene i čuvala tradiciju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koja je, podsjetićemo, bila četvrta u antihtlerovskoj koaliciji tokom Drugog svjetskog rata (Momir Bulatović, *Pravila ćutanja*, 42) Proces je započet političkim protestima u Srbiji, od strane Vuka Draškovića koji je organizovao masovne demonstracije protiv namještenih izbora u decembru 1990. godine, ali i protiv kontrole medija i napada na one koji nijesu Srbi i nijesu uz komuniste. Demonstracije su ubrzo prerasle u nasilje, jer su vlasti uključile vojsku i policiju. Kriza je imala duboke posljedice. Tom prilikom, Slobodan Milošević je izjavio da Predsjedništvo „odavno ne funkcionise”, te da je Jugoslavija „ušla u posljednju fazu svoje agonije”. (Keesings Records of World Events, 1991, 38081, preuzeto iz: R. Dž. Krempton, *n.d.*, 343). Podsjetićemo da je vojska, tačnije oficirski kadar za vrijeme Tita imao ogromne povlastice, kojih se nijesu željeli tek tako odreći. JNA je bila zakleta Titu na vjernost i poslije njegove smrti. Smatrala se njegovim kolektivnim nasljednikom i „verovala je da su socijalističko uređenje i ujedinjena jugoslovenska država preduslov za njeno postojanje” (V. Meier, *Jugoslavia: A History of Its Demise*, S. R. Ramet, London and New York, Routledge, 1995, 5; preuzeto iz: R. Dž. Krempton, *n.d.*, 343). Nakon svih dešavanja, „vojska je 19. marta 1991. godine objavila da neće dozvoliti da bude uvučena u političke rasprave oko budućnosti zemlje, ali je istovremeno upozorila da neće dozvoliti ni da se međurepublički sporovi pretvore u nasilje.” (R. Dž. Krempton, *n.d.*, 343). Sve gorenavedeno, u nastupajućim godinama, biće demantovano. Jer, baš kao i sama država, JNA se počela cijepati po nacionalnoj liniji, jer je sa druge strane činila kadrovsku bazu za formiranje paramilitarnih i paravojnih organizacija koje su sve češće upadale u sukob sa djelovima njenih komandi i jedinica. (M. Bulatović, *Pravila ćutanja*, 43).

³⁸ B. Kostić, „Narod želi da sačuva Jugoslaviju”, *Pobjeda* (Titograd), 6. XII 1990, 5, preuzeto iz: Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 195.

³⁹ *Pobjeda*, br. 9199, 13. VII 1991, sa konferencije za štampu Mila Đukanovića u Rimu – *Potreban novi dogovor*, 3, preuzeto iz: Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 196.

bude u jednoj državi. Međutim, čim bi došlo do jedne parcijalne federacije, ne postoji saglasnost u Bosni i Hercegovini i eto vam sukoba.⁴⁰

Čvrst stav je zadržao predsjednik Republike Slovenije Milan Kučan. On je smatrao da Slovenija treba da bude suverena, samostalna i nezavisna država, jer referendum koji je sproveden u Sloveniji krajem 1990. godine je obavezao slovenačko rukovodstvo da ne djeluje u okvirima federalne države, već da može pregovarati isključivo oko modela konfederacije – saveza država. Bilo je moguće samo ponuditi saradnju sa drugim državama na osnovu prethodno predloženog slovenačkog državnog statusa, bez obzira na koji način bi ta druga država bila organizovana.⁴¹ I predsjednik Republike Makedonije, Kiro Gligorov, predočio je stav po ovom pitanju. Zalagao se za jugoslovensku konfederaciju, koja bi bila sačinjena „kao zajednica slobodnih suverenih i dobrovoljno udruženih republika, koje se organiziraju kao moderne pravne i parlamentarne demokratske države. Jugoslovensku zajednicu smatramo da treba da sačinjavaju sve republike: Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija i Srbija. Sve međusobno navedene republike međusobno bi morale jedna drugoj priznavati taj suverenitet i da njihove granice međusobno budu nepovredive...⁴²

Model „čvrste” i „moderne” jugoslovenske federacije (1990–1991)

Uprkos otvorenom protivljenju Slovenije i Hrvatske, bez mnogo obaziranja na suprotstavljena mišljenja, Srbija i Crna Gora su se aktivno zalagale za rekonstrukciju SFRJ. U prilog tome, kreirana je platforma za novo federalno uređenje i definisanje odnosa u državi pod nazivom *Koncept ustavnog uređenja Jugoslavije*, koju je donijelo Predsjedništvo SFRJ 17. oktobra 1990. Međutim, ovaj dokument je nastao bez saglasnosti slovenačkih i hrvatskih predstavnika, ali i uz rezerve makedonskih i bosanskih članova Predsjedništva.⁴³ Ali, to nije bilo sve. Tokom uređenja „nove” države bili su predviđeni centralni organi federacije, i to: Predsjedništvo, Savezna vlada, Savezna skupština, Vrhovni sud, Ustavni sud i Savezno javno tužilaštvo.⁴⁴ Na osnovu ovog modela, SFRJ je trebalo da promijeni ime u SRJ, koja bi nastavila svoje postojanje u međunarodnom sistemu kao demokratska federacija i bila definisana shodno načelima prava i sloboda čovjeka i građanina, vla-

⁴⁰ M. Bulatović, *ICTY vs Slobodan Milošević: Neizgovorena odbrana*, Zograf, Niš/ETRA, Podgorica, 2006, 46–47.

⁴¹ *Isto*, 44.

⁴² *Isto*, 35.

⁴³ Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 197.

⁴⁴ J. Trkulja, Dileme kraja Jugoslavije, *Časopis Filozofija i društvo*, V/1994, 293, preuzeto iz: *Isto*.

davine prava i socijalne pravde. Bila je to platforma koja se zalagala za okupljanje svih šest republika, čija se teritorija ne bi mogla mijenjati bez njihovog pristanka.⁴⁵

Za ovaj model preuređenja Jugoslavije posebno se zalagao predsjednik Republike Crne Gore Momir Bulatović, koji je imao viziju da Jugoslavija opstane kao jedinstvena država, na čvrstim federalnim osnovama. Odbacivao je mogućnost da se zemlja transformiše u konfederalni savez jugoslovenskih republika, čemu su težile Slovenija i Hrvatska. Isticao je da će Jugoslavija opstati u svojim granicama, odnosno da će je „narod sačuvati”, jer je „ona jača od političara koji žele da je demontiraju”. Punu podršku u realizaciji ove ideje Bulatoviću su pružili Milo Đukanović i Novak Kilibarda. Crnogorsko rukovodstvo se zalagalo „za crnogorsku državu u okviru federativne Jugoslavije”, odnosno za „modernu i efikasnu federaciju na koju smo spremni da prenesemo dio suvereniteta crnogorske države”.⁴⁶ Bulatović je isticao da je Jugoslavija kao jedinstvena država narodu potrebna, i da će je kao takvu narod sačuvati, jer će biti jača od političara koji žele da je sruše.⁴⁷ Tako je nastala čuvena parola: „federacija nema alternative”.⁴⁸ U sličnom maniru je rezonovao i Milo Đukanović, koji je na promociji u Spužu (2. decembra 1990), naglasio da u okviru postojanja SFRJ „ne dolazi u pitanje opstanak Crne Gore kao državne zajednice”, te da je vlast u Crnoj Gori posvećena njenom očuvanju, jer se istorijski stečena crnogorska državnost ne može osporavati.⁴⁹ Iz tog razloga, crnogorska vladajuća garnitura posmatra „Crnu Goru kao ravnopravnu federalnu jedinicu Jugoslavije, konstituisanu u okviru demokratske federativne zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti. Mi ne mislimo da je Jugoslaviju potrebno bilo kome nametati, jer računamo da kod naroda i danas postoji potreba za Jugoslavijom. Računamo da je potrebno narodu dati priliku da se opredijeli u kojoj državi hoće da živi. Stoga podržavamo predlog Predsjedništva SFRJ da se o Jugoslaviji ne izjašnjavaju političke oligarhije, već da se o njoj izjasni narod. Koji narod neće da bude u Jugoslaviji, ne treba ga zadržavati. Jugoslavija jedino može postojati kao federacija.”⁵⁰

Van granica Crne Gore, Bulatović je imao podršku od Miloševića. Shodno tome, u Beogradu, 18. januara 1991. godine, upriličen je sastanak kome su prisustvovali Milošević i Bulatović. Tom prilikom zauzet je jedin-

⁴⁵ „Novo ime – Koncept ustavnog uređenja Jugoslavije“, *Pobjeda* (Titograd), br. 8937, 18. X 1990, 5, preuzeto iz: Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 197.

⁴⁶ Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 199.

⁴⁷ *Isto*.

⁴⁸ Ž. Andrijašević, *n.d.*, 29.

⁴⁹ „Za mir, slobodu i budućnost”, promocija SK CG u Spužu, *Pobjeda* (Titograd), 3. XII 1990, 5, preuzeto iz: Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 200.

⁵⁰ Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 200.

stven stav prema crnogorskom viđenju preuređenja Jugoslavije, što je kasnije navodeno kao „transmisija Miloševićevih stavova i nacionalističkih krugova iz Srbije i van nje, koji su slijedili njegovu politiku.”⁵¹ Međutim, u Crnoj Gori, ovaj sporazum je izazvao oštru osudu Slavka Perovića koji je u tom periodu bio na čelu Liberalnog saveza Crne Gore. Po njegovom shvatanju, jedino i prihvatljivo rješenje bilo je da Crna Gora bude nezavisna, građanska država, koja neće pripadati nikakvnim konceptima koji mimoilaze i odstupaju od ideje crnogorske samostalnosti. Tako da je model srpsko-crnogorskog koncepta Jugoslavije, odnosno „čvrste” i „moderne” federacije zastupala samo Crna Gora i Srbija. Slovenija i Hrvatska su bile protiv ovog modela, dok su BiH i Makedonija bile manje glasne, ali je i njima, ovaj model bio suštinski neprihvatljiv.⁵²

Model „asimetrične” jugoslovenske federacije (1991)

Model „asimetrične” federacije je poznat i kao posljednja šansa za opstanak i oporavak Jugoslavije. Nazivan je još i „model ‘treće opcije’”, odnosno model „stepenaste federacije”.⁵³ Shodno navedenom političkom modelu, postojala je težnja da se postojeća jugoslovenska država preoblikuje u savez suverenih država, ali da kao jedinica ne izgubi svojstvo državnog subjekta u međunarodnim odnosima. Prijedlog je došao od Alije Izetbegovića, predsjednika BiH i Kira Gligorova, predsjednika Makedonije, a predstavljen je prilikom sastanka održanog 6. juna 1991. u vili *Stojčevac* kod Sarajeva. Polazna osnova *Platforme o budućoj jugoslovenskoj zajednici*⁵⁴ bilo je očuvanje Jugoslavije, pod uslovom da državi pripadne preneseni suverenitet, dok bi izvorni (suverenitet) ostao originalno svojstvo svake jugoslovenske republike pojedinačno.⁵⁵ Dakle, osnovna ideja se zasnivala na činjenici da između republičkih državnih predstavnika nije moguće postići kompromis, te je Alija Izetbegović predložio formiranje asimetrične federacije, gdje bi Hrvatska i Slovenija u budućoj jugoslovenskoj zajednici (izbjegavalo se ime Jugoslavija u državno-pravnom smislu riječi) imale labavije veze, dok bi preostale četiri republike bile čvršće povezane između sebe. Međutim, Izetbegovićev koncept⁵⁶ izlaska SFRJ iz političke krize naišao je na osudu javnog mnjenja u BiH, tako da je na vanredno održanoj konferenciji za novinare, ispred

⁵¹ *Isto*, 199.

⁵² *Isto*, 198-203.

⁵³ „Ni istočno ni zapadno”, *Oslobođenje* (Sarajevo), br. 15331, 24. 2. 1991. 1, preuzeto iz: V. Katz, *n.d.*, 106–107.

⁵⁴ Momir Bulatović, *op. cit.*, 33.

⁵⁵ Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 210.

⁵⁶ Muslimanska bošnjačka organizacija i Srpska demokratska stranka su kritikovale i oštro osudile Izetbegovićev model preuređenja SFRJ.

Stranke demokratske akcije, u tom periodu čiji je on bio predsjednik, dodatno pojasnio svoje političke stavove sljedećim riječima: „Stvoren je utisak o svrstavanju Bosne i Hercegovine u ‘istočni blok’ (uz Srbiju i Crnu Goru) što naravno nikako ne stoji – rekao je Alija Izetbegović. Naglasio je da se ne radi o stvaranju nikakvih odnosa 4:2, kakav se utisak mogao steći, već 2+2+2, što znači da se BiH zalaže za koncept koji je u sredini između istočnog i zapadnog. To je tzv. trostepeno rješenje, pri čemu su Slovenija i Hrvatska prihvatile dvije-tri funkcije na nivou federacije, Srbi i Crnogorci se zalažu za federaciju, a mi i Makedonci ‘između tog dvoga’. To rješenje je podjednako daleko kako od Slovenije i Hrvatske, tako i od Srbije i Crne Gore. Situacija u Bosni i Hercegovini je takva da treba naći takvo rješenje gdje bi se zadovoljio suverenitet BiH i vezanost Hrvata i Srba za svoje matične republike. To je simetričan odnos, a sve drugo vodilo bi u građanski rat.”⁵⁷

Prema tom planu, glavni organi saveza jugoslovenskih republika bi bili: Skupština, Predsjedništvo – Kolektivni šef države i Savjet ministara, koji bi bili na paritetnoj osnovi i imali bi konfederalni karakter.⁵⁸ U navedenoj inicijativi, pravo naroda na samoopredjeljenje nije posmatrano sa nacionalnom ili etničkom konotacijom, već isključivo kao pravo republika – federalnih jedinica na samoopredjeljenje, ali i mogućnost da to pravo može koristiti svaka pojedinačna republika, nakon čega bi prerasla u samostalnu i suverenu državu.⁵⁹ Na osnovu Izetbegovićeve elaboracije, „u Platformi je potenciran ‘princip države i kontinuitet Jugoslavije, što je željela Srbija, odnosno ostaje i na načelima suverenosti republika, što je traženo u Sloveniji i Hrvatskoj’ (...) To su dva najspornija pitanja, ali se to dvoje da spojiti. Imamo situaciju u kojoj postoje republike sa pravom, ustavnom suverenosti priznatom ustavom Jugoslavije i ustavima samih republika. Postoji i faktička suverenost koja se ogleda u ponašanju tih republika kao suverenih delova Jugoslavije. To je nešto u čemu je učinjen istorijski korak napred i ne može se ići nazad. Stvaramo jednu tvorevinu koja jeste država. U tome je bitna razlika između slovenačko-hrvatskog koncepta i onog koji se nudi u Platformi, jer mi tvorevini koja će nastati dogovorom priznajemo karakter države u pravnom i faktičkom smislu, pošto joj stavljamo u kompetenciju čitav niz važnih poslova. To se posebno odnosi na ustavno uređenje u privrednom prostoru, sistemima ljudskih prava i prava manjina, domenu odbrane i inostranih poslova. Ja čak vjerujem da će se ona i zvati Jugoslavija i da tu neće biti mnogo problema.”⁶⁰

⁵⁷ V. Katz, *n.d.*, 105–106.

⁵⁸ J. Trkulja, *op. cit.*, 294, preuzeto iz: *Isto*.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ *Pobjeda* (Beograd), 5. VI 1991, 6 i „Rat u Sloveniji – Dokumenta Predsjedništva SFRJ 1991“, tom II, 19, preuzeto iz: Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 209–210.

Podsjetićemo da je predsjednik Kiro Gligorov nastojao da se SFRJ spasi, što je potvrdio u intervjuu za *Radio Slobodna Evropa*: „Ja sam bio pristalica toga da nađemo neki oblik konfederacije, ili nešto slično, da se baš ne rasturi sve što je zajednički građeno toliko godina. I nisam pri om mislio da to treba podržati zato što Makedonija nije mogla sama da opstane kao država, nego iz razloga da se ne rastoči, da se ne rasturi sve u šta je toliko godina ulagano i da onda svi zajedno stvorimo sebi nove probleme, konflikte, sukobe ... Kad počne krv da teče, onda su svi drugi argumenti slabi.”⁶¹

Naime, stavovi o ovoj inicijativi među predsjednicima jugoslovenskih republika bili su prilično različiti. Milo Đukanović, još dok je bio sekretar predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Crne Gore, negativno je ocijenio slovenačke ustavne amandmane, iznoseći stav da asimetričnu federaciju vidi „kao pokušaj da se na mala vrata uvede konfederalni sistem u Jugoslaviji – takvi zahtjevi bili su 'jednostrani i egocentrični'.”⁶² Đukanović se u tom periodu snažno zalagao za održavanje postojećih dobrih odnosa sa Srbijom, jer oni nijesu predstavljali „srbizaciju” Crne Gore, a ni gubljenje nacionalnog identiteta⁶³, što kasnije svakako nije matrica njegove politike i vladajuće partije (Demokratske partije socijalista).

Nasuprot tome, Slovenija i Hrvatska su već bile zakoračile na put nezavisnih država, tako da im ponuđeni prijedlog nije bio prihvatljiv. Franjo Tuđman je ovu platformu u početku prihvatio, da bi kasnije, nakon što su je prihvatili Bulatović i Đukanović, povukao svoju saglasnost. Dakle, kako smo već naveli, tadašnji predsjednik Crne Gore Momir Bulatović prihvatio je ovaj model za preuređenje Jugoslavije, jer je ova inicijativa, kao takva predstavljala pokušaj „zrelog, realnog i trezvenog političkog kompromisa.”⁶⁴ Međutim, ubrzo je i Bulatović povukao saglasnost, zbog pritiska sa svih strana, ali i neslaganja sa svojim političkim partnerima. Podsjetićemo da se nova vlast u Crnoj Gori prvenstveno opredijelila za model čvrste i moderne federacije, sastavljene od šest jugoslovenskih republika, podržavajući ukidanje autonomnih jedinica (Vojvodina i Kosovo i Metohija), normiranih ustavom iz 1974. Usljedilo je razočaranje, jer je federalni koncept postao neprihvatljiv ostalim jugoslovenskim republikama, pa se Crna Gora priklonila konceptu skraćene i moguće Jugoslavije, unutar koje bi ona postojala i bivstvovala kao ravnopravna federalna jedinica, uz Republiku Srbiju.⁶⁵

⁶¹ O. Karabeg, Kiro Gligorov: Podela živog mesa. Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045336.html/> (april 2024).

⁶² K. Nikolić, *n.d.*, 37.

⁶³ *Politika*, 4. XI 1989, 7, preuzeto iz: *Isto*.

⁶⁴ M. Bulatović, *Pravila ćutanja*, 34.

⁶⁵ Š. Rastoder, N. Adžić, *n.d.*, 187.

YU samiti i tzv. „putujući cirkus”

Postojalo je mnogo susreta, rasprava i pregovora kako bi se našlo zajedničko, svima prihvatljivo rješenje za preuređenje i opstanak SFRJ. Ipak, u Beogradu, na proširenoj sjednici Predsjedništva SFRJ (21. 3. 1991), po red rasprave o ekonomskim pitanjima, postignuta je saglasnost da se u narednom periodu „organizuje serija sastanaka predsjednika republika i predsjednika predsjedništava republika, bez članova Predsjedništva SFRJ.”⁶⁶ Iz navedenog je proizašlo da je fokus stavljen na predsjednike jugoslovenskih republika, uz obavezu da redovno informišu Predsjedništvo SFRJ, Saveznu skupštinu i republičke parlamente o ishodima sastanaka.⁶⁷ U tom maniru, organizovano je i šest YU samita – susreta predsjednika jugoslovenskih republika, koji će, kako ćemo vidjeti kasnije, završiti neslavno. Tokom održavanja navedenih susreta, nastao je i čuveni izraz „putujući predsjednički cirkus”⁶⁸, koji su mnogi novinari rado upotrebljavali prilikom opisivavanja redovnog predsjedničkog sastančenja, bez postizanja adekvatnih rezultata. Trošili su vrijeme i resurse, a opet nijesu uspijevali da riješe suštinska pitanja. Republički predsjednici su se iscrpljivali nekim manje značajnim, čak i bizarnim sitnicama.⁶⁹ Možda najslikovitije je YU samite opisao Momir Bulatović u svojim memoarima: „Bio sam dio jednog neuspješnog tima, skupine ljudi po svemu nedoraslih poslovima koji su im zapali u udio. Jedni nisu htjeli da sporazum bude postignut. Drugima je bilo rečeno da nikako ne dozvole da do njega dođe. Treći nisu znali kako da se sporazumi-ju čak i na onim pitanjima koja su mogla biti nesporna... Ali, zar je sad to, uopšte važno? Ne ulazeći u motive, neuspjeh je jedino što će se pamtili iz ovih aktivnosti.”⁷⁰

Ipak, da se vratimo na tih šest sastanaka. Prvi je održan u vili *Dalmacija* kraj Splita, 28. marta 1991. Predsjednike jugoslovenskih republika ugoštio je Franjo Tuđman, u rezidenciji koja je sagrađena za Tita, dok je protokol odisao historijom i imao tragove austrougarske monarhije. Ovakav doček nametnuo je kasnijim domaćinima visoke standarde. U narednom periodu, više energije i pažnje biće usmjereno na samu organizaciju samita, nego na političke pripreme.⁷¹ Jer, održani sastanak nije uspio da približi različita gledišta

⁶⁶ „Komentari sjednice Predsjedništva SFRJ: Alija Izetbegović: Jedinstveni privredni prostor“, *Oslobođenje* (Sarajevo), br. 15357, 22. 3. 1991. 6, preuzeto iz: V. Katz, *n.d.*, 108.

⁶⁷ „Komentari sjednice Predsjedništva SFRJ: dr Franjo Tuđman: težište dogovaranja u republikama“, *Oslobođenje* (Sarajevo), br. 15357, 22. 3. 1991. 6, preuzeto iz: V. Katz, *n.d.*, 109.

⁶⁸ M. Bulatović, *Pravila čutanja*, 33.

⁶⁹ *Isto*, 29.

⁷⁰ *Isto*, 29–30.

⁷¹ *Isto*, 30–31.

republičkih vođa. Zapravo, situacija je postala znatno neizvjesnija usljed plitvičkih događaja i informacije da se Krajina teritorijalno priključuje Srbiji.⁷² Pored navedenog, na stvaranje napete atmosfere tokom trajanja ovog YU samita, uticalo je protestovanje okupljenih građana na rivi u Splitu, gdje je zapaljena jugoslovenska zastava, a na ovom protestu je izveden zaključak da Hrvatska treba da bude samostalna i suverena država, van jugoslovenske zajednice.⁷³ Takođe, razgovori republičkih predsjednika su se odvijali iza zatvorenih vrata, bez prisustva medija, da bi kasnije bila održana konferencija za novinare, na kojoj su učesnici samo potvrdili da nijesu uspjeli da dođu do dogovora, te da treba da nastave sa razgovorima.⁷⁴

Drugi sastanak je održan u zgradi Predsjedništva Srbije, u Beogradu, 4. aprila 1991. Kao glavna tema nametnuo se referendum, kao legalno i legitimno sredstvo izražavanja volje jugoslovenskih naroda, kako bi samostalno odlučili o budućnosti svoje zemlje. Svako od njih se zalagao za „svoje” (prethodno opisane) modele reformi SFRJ, od kojih politički lideri nijesu odstupali. Sastanak nije donio ništa novo, osim konstatovanja već poznatih stavova i dubokih razlika u sagledavanju budućnosti jugoslovenskih republika/SFRJ.⁷⁵

Neposredno prije održavanjem trećeg YU samita, 9. aprila 1991. je organizovan Samit Evropske zajednice (EZ) u Luksemburgu, na kome je poručeno da ukoliko Jugoslavija želi da bude dio EZ (njena pridružena članica), mora sačuvati svoj teritorijalni integritet i jedinstvo. Uz napomenu da teritorijalne granice ne mijenja, jer je to posebno problematično i osjetljivo pitanje za evropske zvaničnike.⁷⁶

Treći po redu sastanak je održan na Brdu kod Kranja, 11. aprila 1991. Predsjednici Slovenije i Hrvatske su predložili razrađen koncept zajednice suverenih država. Crna Gora i Srbija su bile za očuvanje Jugoslavije. Stav Makedonije nije bio konačan sve do sastanka u Sobranju, ali je ipak bio više okrenut ka savezu suverenih država koje bi imale međusobne veze, po ugledu na EZ. Predsjednik BiH se uzdržavao od zauzimanja strane, govoreći o referendumu na kome će građani odlučiti o daljim koracima i budućnosti zemlje.⁷⁷ Na konferenciji za novinare, republički lideri su govorili da su postignuti određeni pomaci u pregovorima, odnosno da su se izdvojile dvije opcije: zajednica suverenih republika u državi koja bi imala međunarodno-pravni

⁷² „Zemlja nakon plitvičkih događaja: Posljednja vijest: Krajina se priključuje Srbiji“, *Oslobođenje* (Sarajevo), br. 15367, 29. 3. 1991. 1, preuzeto iz: V. Katz, *n.d.*, 110.

⁷³ „Protest“, *Oslobođenje* (Sarajevo), br. 15363, 28. 3. 1991. 1, preuzeto iz: V. Katz, *n.d.*, 110.

⁷⁴ V. Katz, *n.d.*, 110.

⁷⁵ M. Bulatović, *Pravila ćutanja*, 31–32.

⁷⁶ „Samit EZ-a o Jugoslaviji: Granice se ne mogu mijenjati“, *Oslobođenje* (Sarajevo), br. 15376, 10. 4. 1991. 1, preuzeto iz: V. Katz, *n.d.*, 114.

⁷⁷ M. Bulatović, *Pravila ćutanja*, 32.

subjektivitet („drugačija Jugoslavija” koju su zagovarali Milošević i Bulatović) i zajednica suverenih država (koje bi bile interesno udružene), od kojih bi svaka imala zaseban međunarodni suverenitet (model koji su zagovarali Kučan i Tuđman).⁷⁸ Na ovom samitu, Kučan je informisao svoje kolege da je Republika Slovenija donijela (plebiscitarnu) odluku i da će započeti proces osamostaljenja, te postati nezavisna i samostalna država.⁷⁹

Četvrti susret je bio u vili *Biljana* na Ohridskom jezeru (nekadašnja Titova rezidencija), 18. aprila 1991. Domaćin ovog YU samita bio je Kiro Gligorov. Na ovom sastanku su navedene četiri tačke dnevnog reda: prva se odnosila na zajedničke interese i dalje funkcionisanje i aktivnosti buduće državne zajednice, druga se ticala prelaznog perioda i funkcionisanja zajedničkih organa države (uvodno izlaganje je imao Milošević), treća tačka je bila posvećena zajedničkim obavezama jugoslovenskih republika (govornik: Milan Kučan) i četvrta se ticala pronalaženju načina za rješenje jugoslovenske krize, posmatrano sa međunarodnog aspekta (uvodno izlaganje je imao Tuđman).⁸⁰

Ishod ovog sastanka bio je zaključak koji nije mogao biti ispoštovan, a ticao se održavanja referenduma u svim jugoslovenskim republikama. Cilj je bio da se građani izjasne da li su za model saveza suverenih država ili pak za opstanak federacije. Ideja je bila primamljiva, ali nerealna. U međuvremenu je došlo do pogoršanja srpsko-hrvatskih odnosa u zemlji, što je zakomplikovalo i predsjednička okupljanja, tako da su kritike javnosti bile sve češće i svakako opravdane.⁸¹

Na Cetinju je bio održan peti sastanak predsjednika jugoslovenskih republika. Događaj je održan u *Plavom dvorcu* 29. aprila 1991, koji je usljed zapuštenosti zahtijevao renoviranje i velike pripreme, što je naišlo na kritiku medija. Sa druge strane, sve učestaliji oružani sukobi dodatno su obesmišljavali ove predsjedničke samite. Hrvatski Sabor je sazvao referendum, pod izgovorom da se ne može pronaći zajednički dogovor. Predsjednik Izetbegović i Gligorov su najavili zajedničku platformu za posljednji sastanak. Štaviše, na konferenciji za štampu, novinari su postavljali pitanja koja su se ticala rata, da li postoji odgovornost za sve ono što se desilo i ono što tek slijedi. Milošević i Bulatović su govori da su svjesni situacije i da osjećaju veliku odgovornost, dok su Kučan i Tuđman govorili da postoji opasnost, da oni nijesu ni najmanje krivi, i svu krivicu su

⁷⁸ „Napredak u dogovoru”, *Oslobođenje* (Sarajevo), br. 15378, 12. 4. 1991. 1, preuzeto iz: V. Katz, *n.d.*, 115–116.

⁷⁹ „Treći susret YU predsjednika: O Jugoslaviji će odlučiti plebiscit”, *Oslobođenje* (Sarajevo), br. 15378, 12. 4. 1991. 1.

⁸⁰ „Jugoslavija u četiri tačke”, *Oslobođenje* (Sarajevo), br. 15383, 18. 4. 1991. 1, preuzeto iz: V. Katz, *n.d.*, 118–119.

⁸¹ M. Bulatović, *Pravila čutanja*, 32.

svaljivali na „nedemokratske i rušilačke elemente”, misleći prije svega na Srbe u svojim sredinama.⁸²

Posljednji, šesti sastanak je održan u vili *Stojčevac*, pokraj Sarajeva, 6. juna 1991. Samit je trebalo da bude usmjeren ka *Platformi o budućoj jugoslovenskoj zajednici*, koja je predstavljala zajedničku inicijativu predsjednika Izetbegovića i Gligorova. Iako je ideja bila ambiciozna, radilo se o spajanju nespojivih elemenata, što je uskraćivalo suštinsko rješenje. Očekivalo se odbijanje od strane Miloševića, Međutim, tokom privatnog razgovora Bulatovića i Miloševića, Bulatović je uspio da promijeni Miloševićevo mišljenje. Složio se sa njim da je dokument konfuzan i zbrkan, ali odlučio je da ga prihvati, što je savjetovao i Miloševića. Bulatovićevi razlozi su bili prilično jasni: „predlog je predstavljao mehanički kompromis federalnih i konfederalnih rješenja. Sem toga, zagovarao je legalizam, usljed čega su federalni elementi (koji nama odgovaraju) mogli biti primjenjivi, a konfederalni su bili u zoni koju je tek trebalo dogovarati. Predlog je, nadalje, sadržavao rokove za realizaciju (jedna od pet godina), što je nama posebno odgovaralo, jer se, na taj način, odlagala realizacija već donesenih odluka o proglašenju nezavisnosti nekih republika i sukobi koji su visili u vazduhu. Posebno je bilo važno da se predlog prihvati zbog lociranja krivice. U ovako užarenoj političkoj atmosferi, ko odbije kompromis, biće označen krivcem za sve i svašta. Bio sam potpuno siguran da, ako mi prihvatimo i podržimo dokument Izetbegovića i Gligorova, Tuđman i Kučan to neće moći da urade. Pa, ako je neka stvar već osuđena na neuspjeh, završio sam logiciranje, zašto da to bude formalno zbog nas, a ne nekog drugog?”⁸³ Shodno navedenom, Milošević je prihvatio Platformu, što je natjeralo Tuđmana da uprkos svojoj ranijoj odluci, naknadno povuče prethodno dati pristanak. Tako je i ovaj sastanak protekao bez postizanja konsenzusa. Prilika je bila propuštena. Nije pronađeno rješenje. Kasnije će se ovih šest predsjednika sretati, učestvujući u pregovorima i mirovnim konferencijama, ali uvijek putem nekog posredovanja, pod međunarodnim patronatom. Jer, kako je naveo Momir Bulatović: „Ma koliko neko umišljao da je u ulozi kralja, svi smo ovdje tek pioni jedne šire strategijske igre.”⁸⁴

Umjesto zaključka

Inicijative za preuređenje SFRJ bile su uvod u rat, koji je buknuo prvo u Sloveniji, pa se za kratko vrijeme proširio na Hrvatsku i BiH. Ipak, razlozi za raspad SFRJ se ne nalaze samo u međurepubličkim problemima

⁸² *Isto*, 33.

⁸³ M. Bulatović, *n.d.*, 34–35.

⁸⁴ *Isto*, 36.

i političkim mimoilaženjima koji su se razbuktavali tokom raspada ove velika države, već i usljed postojanja dubokih korijena u ideologiji odumiranja države.⁸⁵ Prema riječima profesora Dejana Jovića, Jugoslavija je „bila država koja je odumrla. Njena je elita, vjerujući u koncept o odumiranju države, decentralizirala i oslabila funkcije države do te mjere da je država postala nemoćna da se odupre unutrašnjim i vanjskim izazovima; ideološkim alternativama koje su se pojavile u drugoj polovici osamdesetih godina dvadesetog stoljeća.”⁸⁶

Pa tako, pored buđenja nacionalizma, očigledno je bilo urušavanje privrede, što su jugoslovenski političari odbijali da uvide, prividno održavajući *status quo*. SFRJ se suočavala i sa velikim poteškoćama prilikom rješavanja unutrašnjeg i spoljnog (20 milijardi dolara) duga. Pokušaji pokretanja reformi nijesu urodili plodom. Pojavljivali su se problemi koji su godinama ostavljani po strani, a koji su samo doprinosili urušavanju odnosa među republikama, jer su državnim institucijama bile hitno potrebne ozbiljne reforme. Svjetska kriza i kriza sistema, samo su otežavale nastalo stanje u Jugoslaviji.⁸⁷ Takođe, nije postojalo ni iskrene želje, ni posvećenosti u pronalasku rješenja jugoslovenske krize, jer su republičke elite držale sve konce u svojim rukama, te uporno pokretale podjele, raspirivale mržnju i nanovo otvarale osjetljiva (nacionalna i vjerska) pitanja, ne birajući sredstva u opstanku na vlasti. „Dogodilo se, međutim, da je Jugoslavija postala najtamnija točka europske mape s kraja dvadesetog stoljeća; jedino područje u Europi na kojem su se razbuktala neprijateljstva, uključujući potom i dugogodišnje ratovanje između nekadašnjih susjeda, srodnih naroda koji su u autoritarnom sistemu živjeli u miru i solidarnosti, da bi uvođenjem demokracije zaratili. Dok se Europa ujedinjavala i gradila nove mostove razumijevanja i suradnje, Jugoslavija je buktila u plamenu destrukcije. Ne samo da je takav razvoj događaja iznenadio mnoge; on je zaprepastio svijet do te mjere da je intervencija postala neizbježna.”⁸⁸

Samim tim, završetak Hladnog rata označio je nestanak nakadašnjih velikih socijalističkih federacija na evropskom tlu. Među njima, u istoriji je ostala i SFRJ. Na prostoru Zapadnog Balkana nastale su prilično male države, koje su uporno pokušavale da izbrišu svoju prošlost. Takvim djelovanjem na međunarodnoj sceni, postale su pokorne Zapadu, te nastojale da redefinišu svoju unutrašnju i spoljnu politiku, u skladu sa evropskim i evroatlantskim vrijednostima, čineći jasan otklon od „druge Jugoslavije” (1945–1990). Među bivšim jugoslovenskim republikama, Slovenija i Hrvatska su

⁸⁵ D. Jović, *n.d.*, 15.

⁸⁶ *Isto*, 14.

⁸⁷ S. Biserko (ur.), *n.d.*, 25–27.

⁸⁸ D. Jović, *n.d.*, 10–11.

bile zemlje koje su se zahvaljujući posredstvu međunarodne zajednice, prve izborile za samostalnost (25. jun 1991). Bile su istinski posvećene reformama i dubinskoj integraciji evropskih i evroatlantskih vrijednosti, jer je njihova težnja bila usmjerena ka članstvu u Evropskoj uniji i Sjevernoatlantskom ugovoru (NATO-u). Sve ostale bivše jugoslovenske države su besciljno lutale, u pokušaju da slijede hrvatski i slovenački primjer.⁸⁹

Ipak, nakon referenduma o državno-pravnom statusu Crne Gore (1. mart 1992), crnogorski građani su odlučili da žele da nastave život u zajednici sa Srbijom, pri čemu je nastala dvočlana federacija SRJ (27. aprila 1992). Međutim, ova „treća Jugoslavija” bila je samo blijeda slika nekadašnje SFRJ, jer je tokom decenije postojanja bila suočena sa mnogobrojnim unutrašnjim i spoljnim problemima (sankcije Ujedinjenih nacija, inflacija, izolacija zemlje, pad životnog standarda, nezaposlenost, otvaranje kosovskog pitanja, NATO bombardovanje, itd.). Iz godine u godinu, razlike i mimoilaženja između Crne Gore i Srbije su bile sve veće i očiglednije. Umiješala se i međunarodna zajednica sa Havijerom Solanom (*Javier Solana*), visokim predstavnikom EU, kada je i nastala Državna zajednica Srbija i Crna Gora (2003)⁹⁰. Ta politička kreacija bila je kratkog daha, jer je imala definisan „rok trajanja”⁹¹. Već 2006. godine, Crna Gora se izborila za državnu samostalnost, te je svim silama pokušavala da „nadomjesti integracioni zaostatak u odnosu na Hrvatsku i Sloveniju, dok se Srbija borila sa obnovljenom državnošću, ne uspijevajući da riješi unutrašnja pitanja, a kamoli da definiše spoljnopolitičke prioritete države.”⁹²

Nakon svega navedenog, uslijedile su godine koje su u sjenci ostavile XX vijek. Integracija i regionalna saradnja obilježice godine koje dolaze, iako će ZB uvijek predstavljati „(geo)politički poligon” svjetskih aktera koji će dokazivati svoju snagu i moć na ovom prostoru, koji je zadržao konotaciju nerazvijanog i divljeg okrajka Evrope.

⁸⁹ M. Šorović, *Uticao Crne Gore na spoljnu politiku Savezne Republike Jugoslavije i Državne zajednice Srbija i Crna Gora (1992-2006)*, doktorska disertacija, Humanističke studije Univerziteta Donja Gorica, Podgorica, 2024, 252-253.

⁹⁰ Ova zajednica je nastala preuređivanjem odnosa Crne Gore i Srbije, tačnije, potpisivanjem *Beogradskog sporazuma (14. mart 2002)*, te je predstavljala uniju/savez polunezavisnih država.

⁹¹ Ž. Andrijašević, Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore*, CICG, Podgorica, 2006, 271.

⁹² *Isto*.

Mira ŠOROVIĆ

“UNKNITTING YUGOSLAV KNOTS” AND POLITICAL INITIATIVES
FOR THE REORGANIZATION OF THE SFRY (1989-1991)

Summary

The dissolution of the SFRY was a complex and protracted process, rather than an abrupt event. In accordance with the historical context, many factors contributed to this significant geopolitical transformation. Firstly, it was gradual decline, because the SFRY was a federation which experienced internal crises in the 1980s. These crises marked the beginning of the SFRY's disintegration. Thus, in a way to prevent war and ethnic conflicts, various initiatives aimed to salvage Yugoslavia. However, these efforts lacked genuine commitment. Three distinct political approaches/conflicting political initiatives emerged during the reorganization of the SFRY: confederal model (Slovenia and Croatia advocated for a confederal model, emphasizing greater autonomy for individual republics within a loose federation); federal concept with centralist elements (Montenegro and Serbia) favored a federal structure with centralist features, seeking a stronger central government; and confederal-federal model (Bosnia and Herzegovina and Macedonia attempted to reconcile opposing currents by proposing a hybrid confederal-federal model for Yugoslavia's state organization).

In spite of these initiatives, the political system as a whole was like resembled “traveling circus”. Despite their attempts to project significance, the presidents of the former Yugoslav republics were essentially mere pieces - pawns in a larger (geo) strategic game. The second Yugoslavia broke up into dependent mini-states ruled by local rulers from the majority ethnic or confessional groups in their respective former republics, largely due to the alliance of domestic and foreign ruling classes.

To sum up, the disintegration of the SFRY was a complex process driven by internal dynamics, competing ideologies, and outside forces. It had a long-lasting effect on the area and provided a case study on the difficulties associated with nation-building and changes in geopolitics.

Literatura

Ademović, S., Identitet kao osnova evropeizacije Zapadnog Balkana, *Humanističke studije*, br. 6, (2019), 33–45.

Anastasakis, O., Post-1989 Political Change in the Balkan States: The Legacy of the Early Illiberal Transition Years, *Perceptions*, 18/2, (Summer 2013), 91–112.

Andrijašević, Ž. M., *Nacrt za ideologiju jedne vlasti*, Conteco, Bar, 1999.

Andrijašević, Ž., Rastoder, Š., *Istorija Crne Gore*, CICG, Podgorica, 2006.

- Biserko, S. (izd.), *Jugoslavija: poglavlje 1980–1991*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2021.
- Biserko, S. (ur.), *Kovanje antijugoslovenske zavere*, I, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, 53.
- Bulatović, M., *ICTY vs Slobodan Milošević: Neizgovorena odbrana*, Zograf, Niš/ETRA, Podgorica, 2006.
- Bulatović, M., *Pravila ćutanja*, Vukotić Media, Beograd, 2020.
- Cohen, R., A Balkan Gyre of War, Spinning Onto Film, *New York Times*, section 2, 12 March 1995, 24.
- Crnobrnja, M., *The Yugoslav Drama*, second edition, McGill-Queen's University Press, Montreal & Kingston, London and Ithaca, 1996.
- Demirtaş, B., Introduction: From the Balkan Wars to a Balkan Peace – A Century of Conflicts and Challenging Transformations, *Perceptions*, 18/2, (Summer 2013), 1–4.
- Howden Smith, A. D., *Fighting the Turks in the Balkans, An American's Adventure with the Macedonian Revolutionaries*, G. P. Putnam's, New York/London, 1908, 1–3.
- Jezernik, B., *Divlja Evropa: Balkan u očima putnika sa Zapada*, Biblioteka XX Vek, Beograd, 2007, 24.
- Jović, B., *Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika*, Politika, Beograd, 1995.
- Jović, D., *Jugoslavija država koja je odumrla: Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije*, Prometej, Zagreb/Samizdat B92, Beograd, 2003.
- Karabeg, O., Kiro Gligorov: Podela živog mesa. *Radio Slobodna Evropa*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045336.html/> (april 2024).
- Katz, V., Pogled iz bosanskohercegovačke perspektive na prijedlog Platforme Izetbegović – Gligorov u kontekstu raspada Jugoslavije, 104, u: Udruženje za modernu historiju/Udruga za modernu povijest, *Ideje o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina*, Edicija zbornici, knjiga 13, Sarajevo, 2021, 101–137.
- Krempton, R. Dž., *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Clio, Beograd, 2003.
- Nikolić, K., *Jugoslavija, poslednji dani (1989-1992)*, I: *Svi Srbi u jednoj državi*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2018.
- Rastoder, Š., Adžić, N., *Moderna istorija Crne Gore 1988–2017. Od prevrata do NATO pakta*, Daily Press – Vijesti, Podgorica, 2020.
- Selenić, S., Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije, *Annales for Istrian and Mediterranean Studies: Series Historia et Sociologica*, 24/4 (2014), 553–562.
- Šorović, M., *Uticao Crne Gore na spoljnu politiku Savezne Republike Jugoslavije i Državne zajednice Srbija i Crna Gora (1992–2006)*, doktorska disertacija, Humanističke studije Univerziteta Donja Gorica, Podgorica, 2024.
- Todorova, M., *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX Vek, Beograd, 2006.
- Treći program Radio Beograda, br. 141-14, I-II/2009.